

Насталовська І. В.,

Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова

ДЕРИВАЦІЯ ЯК СПОСІБ ПОРОДЖЕННЯ ВТОРИННОГО ТЕКСТУ

У статті приділено увагу оглядові літератури з питання породження вторинного тексту у такий спосіб як текстова деривація.

Ключові слова: деривація, текст, вторинний текст, текстопородження, висловлення.

В статті приведено короткий огляд літератури к вопросу о порождении вторичного текста методом текстовой деривации.

Ключевые слова: деривация, текст, вторичный текст, текстопорождение, высказывание.

The article presents a literature review on the question of generating secondary texts by means of textual derivation.

Key words: derivation, text, secondary text, text generation, utterance.

Дане дослідження проведене в руслі функціонального опису мовлення. Сучасна наукова функціональна парадигма пропонує розгляд мовленнєвих одиниць не з позицій їх структурного складу, а з точки зору того, як ці одиниці функціонують в тексті, отже саме текст є головним об'єктом функціоналістських досліджень. В межах функціонального опису мови виокремлюють два напрямки вивчення тексту в залежності від поставленої мети. За першим напрямком розглядаються загальні властивості тексту та їх взаємодія заради характеристики тексту як цілого, це – так званий аналіз “зверху” усіх використаних в тексті засобів задля аналізу зміста [23, с. 23-24]. Другий напрямок аналізу “знизу” передбачає розгляд мовленнєвих одиниць, що складають текст, їх взаємодію та участь у процесі породження тексту [23, с. 23-24; 34, с. 6-7]. Дану роботу виконано в межах саме другого напрямку, оскільки в ній пропонується стислий огляд взаємодії одиниць різних рівнів мови у процесі текстопородження. Актуальність роботи таким чином досягається через аналіз динамічних процесів породження тексту.

Об'єктом дослідження є текст. Предметом дослідження є дериваційні механізми в процесі породження вторинного тексту. Завданням статті є схарактеризувати сучасні підходи до лексичної, синтаксичної та текстової деривації, надати визначення таким термінам, важливим для подальшої роботи, як текст, текстопородження, деривація, висловлення та окреслити перспективи для застосування дериваційного підходу до породження учбових вторинних текстів.

Текст – це надзвичайно складна та багатоаспектна одиниця, що досліджується з різних позицій. Кількість визначень поняття “текст” в межах лінгвістики є дуже великою. О.С. Кубрякова застосовує когнітивний підхід щодо визначення цього поняття та зауважує, що категорію тексту треба вважати розмитою, однією з “природних та побудованих за принципом родинної схожості або за прототипним зразком”, де прототипом є тексти малого обсягу [15].

Різні лінгвісти пропонують різні дефініції тексту, але більшість визначень мають спільне ядро, оскільки потрактовують текст насамперед як певну змістову єдність, що існує в писемному варіанті літературної мови. Традиційні визначення відносять до текстів будь-яку послідовність мовних засобів, що мають ознаки зв'язності, цілісності, емотивності та мають певну прагматичну настанову. Таким є, наприклад, широкоживане визначення І. Р. Гальперіна, що також відносить до текстів лише ті, що є письмовими [8, 18]. Не всі дослідники погоджуються з твердженням про необхідність закріплення тексту на письмі [39, 11]. Принцип зв'язності є основним в багатьох інших визначеннях тексту, а сам текст трактується як зв'язана послідовність речень, яка відображує стосунки, що дійсно або потенційно існують між предметами, як будь-яке завершене та записане вербально повідомлення [15, 72].

Існує ціла низка визначень, що додатково розглядають текст з інших позицій, наприклад, комунікативних. О.Л. Каменська визначає текст як “мовний об'єкт (знак), що має специфічну структуру та забезпечує виконання комунікативної функції згідно з задумом автора” [13, 52]. Н. С. Болотнова вважає, що текст – це “цілий мовленнєвий твір, що є концептуально обумовленим та комунікативно орієнтованим в межах певної сфери спілкування” [3, 104]. В. А. Кухаренко називає текст одиницею художнього мовлення [17, 6]. Як комунікативну одиницю текст розглядають Н. С. Валгіна [5], І. М. Колегаєва [14], Т. В. Радзівська [28].

Породження мовлення це – “складний інтенційно, інтерактивно й ситуаційно зумовлений психічний процес формування висловлення на підставі мовної здатності людини, її мовної, комунікативної й культурної компетенції” [33, 475-478]. Протилежним до процесу породження тексту є процес його сприйняття, який в сучасній лінгвістиці визначають як психічний процес упізнання інформації, що передається, звернення її з наявними у свідомості знаками, обробка й розуміння [там само, 574].

Текстопородження як процес утворення цілісного та зв'язного тексту включає в себе дериваційні процеси, що відбуваються на різних мовних рівнях. Дані процеси взаємопов'язані та взаємообумовлені та являють собою синтез лексичної, синтаксичної та семантичної деривації. Під деривацією розуміють утворення одних мовних одиниць або дериватів на базі інших, що є вихідними, тобто це процес “утворення в мові будь-яких вторинних знаків, що можуть бути пояснені за допомогою одиниць, що взяті за вихідні, або виведені з них шляхом застосування певних правил та операцій” [20, 129]. Поняття деривації було введено на позначення словотворчих операцій, але після розмежування лексичної та синтаксичної деривації [16, 57-70] поняття деривації почали застосовувати до процесів утворення мовних форм більших за слово. Це започаткувало дослідження дериваційних процесів на рівні тексту, яким займається дериватологія [9]. Дериватологія – це область функціональних дослідження в мові, що вивчає деривацію надзвичайно широко, як “процес творення слова, речення, граматичних форм слова, слово-

сполучень, фразеологізмів, складів або тактів, та ... текстів, тобто всіх можливих одиниць мови від фонем до тексту" [22, 3-4]. Дериватологія таким чином досліджує утворення вторинних текстів. Вторинними зазвичай називають тексти, в основі яких лежить "змістовний згусток", тобто концепт або інваріант, що в процесі вторинного продукування розгортається в нову текстову форму, або варіанти [10; 12].

Породження вторинного тексту включає дериваційні процеси, задані вихідним текстом, а також сукупність дериваційних трансформацій, обумовлених переходом до іншої мови або іншої форми викладу та авторськими інтенціями комунікативного посередника тощо. Розрізняють три прояви дериваційних процесів в текстотворенні: розгортання, в якому текст отримує формально-семантичне додавання; згортання, в якому в тексті відбуваються формально-семантичне опущення, та ускладнення, в якому вихідний текст зазнає не формально-семантичних, а функціональних змін [40, 23]. Далі в даній статті нас цікавить саме другий процес, отже надалі мова йтиме про вторинний текст, який утворюється в результаті формально-семантичного опущення із застосуванням таких прийомів як згортання чи компресія.

Операції згортання враховують цілісний та інтеграційний характер завершеного тексту, адже сприйняття низки згорнутих речень не гарантує сприйняття при цьому згорнутого тексту. На думку В.А. Бухбіндера, інтегральний характер мовного висловлення полягає у тому, що воно не є простою сумою всіх його частин. Як окремі висловлення, так і цілісні тексти мають не лише поверхневі, а й глибинні властивості, тому текстова компресія не зводиться до простого викреслювання окремих речень, що не мають достатнього змістового навантаження. Застосування методу лише лінійної компресії або орієнтація на збереження структурної основи речень, їх синтаксичної валідності, або ж навпаки, лише на інформативний мінімум, є недоцільними та неможливими, оскільки ці два принципи є протилежними. Задля отримання зв'язного ядерного вторинного тексту, адекватного первинному, ці принципи інтегруються, тобто застосовується метод структурно-змістової текстової компресії [4, 70-72]. Методи текстової компресії розробляються багатьма дослідниками, наприклад В.О. Бухбіндером [4], А.А. Вейзе [6; 7], М.І. Жинкінін [10], В.В. Одинцовим [25], В.І. Свінцовим [31] та ін.

Дослідження тексту в аспекті його породження охоплює різні рівні та види аналізу. Насамперед говорять про аналіз лінійного породження тексту, тобто розгортання текстового ланцюгу та його формальних та змістових характеристик [23]. Також важливим є розгляд лексичної та синтаксичної деривації у тому вигляді, в якому їх включено в загальнотекстову деривацію [9; 29; 30]. Крім того, ряд російських дослідників говорять про текстову деривацію на рівні актуального членування [11; 12; 29]. Сюди входять також дослідження перекладу, внутрішньомовного перекладу (спрощених, адаптованих художніх текстів) тощо [30].

Послідовні етапи породження тексту проходять через висловлення – "мінімальні одиниці, що реалізують комунікативну функцію мови [29, 5]. У дослідженні смислової структури висловлення говорять про його диктумний та модус ний зміст. Смісл висловлювання містить "об'єктивну семантичну константу (диктум), що може набувати істинного значення (диктум), та суб'єктивну перемінну, що висловлює ставлення до дійсності (модус), оцінку достовірності того, про що повідомляється, та емотивне ставлення до того, про що повідомляється" [2, 69-70]. Диктум та модус втілюються в пропозиційній структурі текста. Пропозицією називають образ ситуації, яку номінує речення, це – конкретна думка, висловлена в реченні, те, що в ньому позначається [1, 24], та частина змістовної структури речення, що інформує про подію [20, 137-140; 26, 34-38]. Вчені вважають, що пропозиція формує каркас майбутнього речення, а всі його можливі трансформації визначаються змінними формами кодування одного й того ж незмінного та інваріантного змісту, що відображений в самій пропозиції [20, 137]. Різні види пропозицій представлені в мові знаками, які називають структурними схемами простого речення [27, 79], тобто структурні схеми об'єктивують пропозиції [19, 26].

Пропозиції відповідає позиційна схема – інваріант можливого варіювання реченнєвих позначень однієї події [32, 457]. Позиційну схему відрізняють від структурної схеми, остання є знаком типової пропозиції, у той час як позиційна схема представляє пропозицію висловлення, тобто певної мовленнєвої одиниці, та не завжди співпадає зі структурною схемою.

За визначенням О.О. Леонтьєва, зв'язний текст сприймається читачем як такий завдяки певним формальним характеристикам, що дозволяють співвідносити частини тексту між собою [18, 168]. Зв'язність тексту визначається на різних рівнях його організації, тож говорять про відповідні різнорівневі засоби досягнення зв'язності тексту [39]. Зв'язність та цілісність – це такі властивості тексту, без яких неможливе його існування, оскільки саме вони забезпечують можливість його розуміння та інтерпретації. Зв'язність тексту обумовлена його лінійністю, а цілісність забезпечується зв'язністю, оскільки її розуміють як "логіко-семантичну, граматичну (насамперед синтаксичну) та стилістичну співвіднесеність та взаємопов'язаність складників його речень" [38, 51].

Процес згортання або компресування тексту передбачає порушення цілісності і зв'язності вихідного тексту через втручання у нього, що полягає у вибіркового викладенні елементів вихідного тексту, у збереженні одних елементів та елімінації інших. В.В. Одинцов розрізняє два типи елементів, що складають текст: "елементи, що становлять логічну основу тексту, співвідносять текст с дійсністю" та стилетворчі елементи, що "співвідносять текст з адресатом" [25, 55]. Видалення або заміна елементів першої групи "порушує зміст, спотворює думку автора та зміст повідомлення", "якщо їх вилучити, даного текста не буде", видалення або заміна елементів другої групи не впливає суттєво на ці параметри, оскільки "зміст не змінюється, але змінюється характер або засіб висловлення думки" [там само, 54-55].

В комунікативному підході до тексту говорять про два типи комунікативних блоків (К-блоків), що складають текст: текстоутворюючі та текстооформлюючі. Текстоутворюючі або основні К-блоки є "носіями основної, денотативної інформації, в них втілена та інформація, заради якої утворювався текст. Вони представлені фабульними елементами тексту, таким як експозиція та ін., рухають сюжет." Текстооформлюючі К-блоки повідомляють "додаткову інформацію, яка необхідна для перетворення тексту до реально функціонуючого комунікативного цілого" [36, 203].

Вторинний компресований текст складається саме з елементів першої групи або першого типу блоків. На рівні більших за речення мовленнєвих відрізків відсікаються елементи з нерелевантною інформацією. Так вторинний текст позбавляється мовної надлишковості [24; 36, 53], яка є ознакою природного мовлення та розуміється як "властивість ряду мовних елементів в тексті дублювати один одного та, таким чином, забезпечувати більшу надійність комунікації" [7, 52]. З вторинного тексту вилучено інформацію, що в оригіналі представляє вже до цього відомі факти, або факти, які не стосуються безпосередньо основного змісту, певні спеціалізовані дані [35, 51-52]. Таким чином, згорнутий текст гіпотетично можна розгорнути та представити в оригінальному вигляді. Втім, якщо вилучити змістовно значимі відрізки тексту, то вторинний текст втрачає елементи семантичної інформації та вже не може бути відтворений у свій вихідний варіант [31, 244].

Отже, викладені вище дериваційні механізми породження тексту дозволяють розглянути процес появи вторинного тексту з цієї точки зору. Зв'язність та цілісність тексту проявляється на трьох рівнях – синтаксичному, семантичному та комунікативно-прагматичному [21]. До розгляду пропонуються механізми модусно-диктумного переключення, взаємодія лексичних та граматичних засобів, їх координація при розгортанні смислу текста. Відповідно до цього потрібно провести членування тексту на трьох рівнях: на глибинно-семантичному (аналіз про позиційної організації висловлень), на семантико-синтаксичному рівні (аналіз лексико-граматичних форм їх вираження), на комунікативно-прагматичному рівні (аналіз тема-рематичного розгортання тексту). Таким чином, положення, викладені в даній статті, відкривають перспективу подальшого вивчення дериваційних процесів на матеріалі вторинних учбових текстів, чому буде присвячене окреме дослідження.

Література:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Наталья Давыдовна Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
2. Балли Ш. Французская стилистика. Пер. с фр. Изд. 3, 2009. – 384 с.
3. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста / Болотнова Н. С. – [3-е изд., испр. и доп.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 520 с.
4. Бухбиндер В. А. О ядерных тестах и их получении путем компрессии / В. А. Бухбиндер // Проблемы текстуральной лингвистики. – К. : Изд-во КГУ, 1983. – С. 68-79.
5. Валгина Н. С. Теория текста / Нина Сергеевна Валгина. – М. : Логос, 2004. – 280 с.
6. Вейзе А. А. Теория и практика порождения вторичного текста в курсе вузовского обучения иностранным языкам : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02 / Аполлон Аполлонович Вейзе. – Минск, 1993. – 435 с.
7. Вейзе А. А. Реферирование текста / Аполлон Аполлонович Вейзе. – Минск : изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1978. – 126 с.
8. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования : [изд. 4] / Илья Романович Гальперин. – М. : URSS : Ком Книга, 2006. – 137 с.
9. Голев Н. Д. К основаниям деривационной интерпретации вторичных текстов [Электронный ресурс] / Н. Д. Голев, Н. В. Сайкова // Языковое бытие человека и этноса: психолингвистический и когнитивный аспекты : [сб. ст.]. – Барнаул, 2001. – Вып. 3. – С. 20. – режим доступа к журналу : <http://lingvo.asu.ru/golev/articles/z89.html>
10. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации [речевой онтогенез] / Николай Иванович Жинкин. – М. : Наука, 1982. – 157 с.
11. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Галина Александровна Золотова. – М. : Наука, 1973. – 368 с.
12. Золотова 2001; Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Изд. 2-е. – М. : Эдиториал – УРСС, 2001.
13. Каменская О. Л. Текст и коммуникация / Каменская О. Л. – М. : Высшая школа, 1990. – 152 с.
14. Колегаева. И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / Ирина Михайловна Колегаева. – Одеса : РИОУП, 1991. – 121 с.
15. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Е. С. Кубрякова // Текст. Структура и семантика. Т. 1. – М. : Изд-во МГУ, 2001. – С. 72-81.
16. Курилович Е. Деривация лексическая и синтаксическая / Е. Курилович // Очерки по лингвистике: [сб. ст., сост. Е. Курилович] – М. : ИЛ, 1962. – С. 57-70.
17. Кухаренко В. А. Интерпретация тексту : [підр. для студентів старш. курсів філ. спец.] / Валерія Андріївна Кухаренко. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. – 272 с.
18. Леонтьев А. А. Признаки связности и цельности текста / Алексей Алексеевич Леонтьев // Лингвистика текста. Ч. 1. – М. : МГПИИЯ, 1974. – С. 168-172.
19. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматически категории / Ломтев Т. П. – М. : МГУ, 1972. – 197 с.
20. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская Энциклопедия, 2002. – 709 с.
21. Москальская О. И. Грамматика текста / О. И. Москальская. – М. : Высш. шк., 1981. – 183 с.
22. Мурзин Л. Н. Основы дериватологии / Леонид Николаевич Мурзин. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1984. – 56 с.
23. Николаева Т. М. Лингвистика текста: современное состояние и перспективы // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Под ред. Т. М. Николаевой – М. : Прогресс, 1978.
24. Новиков А. И. Концептуальная модель порождения вторичного текста / А. И. Новиков, Н. Л. Сунцова // Text Processing and Cognitive technologies. – № 3. – 1999. – С. 158-166.
25. Одинцов В. В. Стилистика текста: [3-е изд., стереотип.] / Виктор Васильевич Одинцов. – М. : КомКнига, 2006. – 264 с.
26. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносённость с действительностью / Елена Викторовна Падучева. – М. : УРСС, 2004. – 288 с.

27. Попова З. Д. Минимальные и расширенные структурные схемы как однопорядковые знаки пропозитивных концептов / З. Д. Попова // Традиционное и новое в русской грамматике : Сб. ст. памяти Веры Арсеньевны Белошапковой. – М. : Индрик, 2001. – С. 219-226.
28. Радзієвська Т. В. Текст як засіб комунікації / Радзієвська Т. В. – К. : НАН України; ін-т української мови, 1999. – 194 с.
29. Резанова З. И. Функциональный аспект словообразования: Русское производное имя / Под ред. Блиновой О. И. – Томск: Изд-во Том. ун-та, 1996. – 218 с.
30. Сайкова Н. В. Взаимодействие слова и текста в деривационном аспекте (на матер. вторичн. текстов разных типов): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01/ Сайкова Наталья Владимировна. – Барнаул, Алтайс. гос.ун-т, 2002. – 163 с.
31. Свинцов В. И. Смысловый анализ и обработка текста / Виталий Иванович Свинцов. – М. : Книга, 1979. – 272 с.
32. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
33. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Селіванова О. О. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
34. Слюсарева Н. А. Аспекты общей и частной лингвистической теории текста / Н. А. Слюсарева, Н. Н. Трошина, А. И. Новиков. – М. : Наука, 1982. – 192 с.
35. Сороковых Г. В. Компрессия текста с помощью ЭВМ как средство обучения студентов неязыковых ф-тов реферированию и аннотированию научно-технической литературы (на материале франц. яз.): дис. ... канд. пед. Наук : 13.00.02 / Сороковых Галина Викторовна. – М., 1993. – 198 с.
36. Стилистика английского языка / [сост. Мороховский А. Н., Воробьева О. П. и др.]. – К : Вища школа, 1991. – 270 с.
37. Сунцова Н. Л. Лингвистическая модель порождения вторичного текста : дис. ... канд. фил. Наук : 10.02.19 / Сунцова Нина Леонидовна. – М., 1995. – 188 с.
38. Трошина, Н. Н. О семантико-синтаксическом аспекте цельности (когерентности) художественного текста. // Аспекты общей и частной лингвистической теории текста / Н. Н. Трошина. – М. : Наука, 1982. – С. 50-61.
39. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика) : [изд. 2-е и доп.] / Зинаида Яковлевна Тураева. – М. : URSS, 2009. – 144 с.
40. Чувакин А. А. К проблеме деривационной текстологии / Чувакин А. А., Бровкина Ю. Ю., Волкова Н. А., Никонова Т. Н. // Человек – коммуникация – текст. – Вып. 4. – Барнаул : Изд-во АГУ, 2000. – С. 5-28.